

TÜRKİYE'NİN SİYASAL ORTAMINDA ÖZERKLİK KAVRAMI VE TRT KURUMUNUN ÖZERKLİK DÖNEMİ (1964-1972)*

Meral SERARSLAN**

ÖZET

1920'li yıllardan itibaren dünya ve Türkiye yeni bir kitle iletişim aracıyla tanışmıştır. Yeni olduğu kadar etkili ve güçlü olan bu kitle iletişim aracı radyodur. Özellikle II. Dünya Savaşı'nda etkisini ve gücünü ortaya koyan radyo, herkesin olduğu gibi siyasal iktidarların, baskı gruplarının vs. ilgi odağı olmuştur. Türkiye, bu etkili kitle iletişim aracını kullanmaya başlamak konusunda, öncü ülkelere oranla çok geç kalmamıştır. 1927 yılından itibaren ülkemizde de radyo yayını yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin siyasal ortamında radyo daima önemli bir rol oynamış, özellikle, çok partili hayata geçiş döneminde, üzerinde çok büyük tartışmalar yaşanmıştır. 27 Mayıs 1960 Devrimi'nin ardından hazırlanan 1961 Anayasası ile bazı kurumlara özerklik tanınmış, böylece siyasal iktidarların etki ve baskısından uzak tutulmaya çalışılmıştır. Özerklik verilen kurumlardan birisi de TRT Kurumu olmuştur. Özerk TRT Kurumu 1964 yılında faaliyetlerine başlamış, özerkliğini fiilen 12 Mart 1971 muhtırasına kadar, yasal olarak da Şubat 1972 yılına kadar sürdürmüştür. Bu dönem, Türkiye'nin siyasal ortamıyla birlikte, TRT'nin gelişimi bakımından çok özel bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, özerk TRT kurumunun, 7 yıl boyunca ortaya koyduğu gelişme ele alınmış, Türkiye'nin bu dönemdeki siyasal ortamı da göz önünde tutularak, TRT'nin özerkliği konusunda yaşanan tartışmalar incelenmiştir. Siyasi partilerin, ulusal gazetelerin tutumlarının yanı sıra, TRT'nin kendi iç tutumu da incelenerek, TRT'nin yıpranma ve özerkliğinin kaldırılma sürecinde yaşananlar ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Özerklik, TRT, Radyo, Tarafsızlık.

AUTONOMY CONCEPT IN TURKIYE'S POLITICAL STATE AND AUTONOMY PERIOD OF TRT ORGANIZATION (1964-1972)

ABSTRACT

World and Turkiye met a new mass communication tool in 1920's. This new and also powerful tool was radio. Especially during World War II radio showed its effects and power, and so, it became the focus of interests of parties-in-power, compression groups etc. Turkiye was not so late to start to use this mass communicaton tool as compared to countries which used it primarily. Since 1927, radio have been listened in our country. Radio has always have an important role in political state of Turkiye. Especially during the passage to multi-political parties life there was great arguments on radio. After the revolution in May 27, 1960, a new constitution was prepared in 1961, with which, autonomy was given to some organizations. By this autonomy, those organizations were tried to be kept from the pressure of parties-in-power. TRT was one of these organizations. Autonom TRT organization started to work in 1964 and had its autonomy until the memorandum on March 12, 1971, in application. But legally, its autonomy continued until February 1972. This period has an important role, together with Turkiye's political state, for the development of TRT. In this study the development of autonom TRT during this seven years was followed, and also by considering the political state of Turkiye during this period, the discussions about the autonomy of TRT were examined. Besides the behaviors of political parties and national newspapers, the internal behavior of TRT was also examined, and so, the deformation and completion of autonomy stages were stated by this study.

Keywords: Autonomy, TRT, Radio, Neutrality.

GİRİŞ

Radyo televizyon kuruluşlarının nasıl yapılandırılacağı ve yönetileceği, radyo ve televizyonun birer kitle iletişim aracı olarak gelişmeye başlamasından bu yana, tartışılan bir konu olmuştur.

İster tecimsel modele göre, ister kamu hizmeti modeline göre yapılınsın, radyo ve televizyon kuruluşlarının özerk olması istenir. Özerkliğin gerçekleşmesi için de başta yasal olmak üzere bir takım düzenlemeler yapılması gerekir. Kimi ülkelerde radyo ve televizyon kuruluşlarının özerk-

* Bu makale M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan doktora tezinin bir özetidir.

** Dr., Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi.

liği arzu edilen düzeyde ve hatta daha fazla sağlanırken, Türkiye'de 7 yıllık bir dönemde TRT Kurumu özerkliği koruyabilmiştir. Demokrasinin yerleşik olduğu ülkelerde radyo ve televizyon kuruluşlarının özerkliği tartışılmazken, Türkiye'de TRT'nin özerkliği siyasi arenada her zaman tartışma ve mücadele konusu olmuştur.

1. ÇALIŞMANIN AMACI VE VARSAYIMLARI

Bu çalışmanın amacı; hem Türkiye'de radyo ve televizyon yayıncılığı açısından bir okul sayılan TRT Kurumu'nun bir dönem tarihine ışık tutmaya çalışmak, hem de ülkemizde sadece 7 yıl uygulanabilen özerkliğinin kuruma getirdiği avantaj ve dezavantajları tartışmak, Türkiye'de 1927 yılından itibaren oluşmaya başlayan radyo yayıncılığı geleneklerinin olumlu ve olumsuz yönlerini araştırmaktır. Olumsuz yönlerden biri olarak gördüğümüz, radyo yayıncılığının hükümetlere bağımlı olma durumunu incelemektir. Çalışmanın ana konusu olan 'özerk dönem'deki siyasal çekişmelerin odağında kalan radyonun verdiği özerklik mücadelesini ortaya koymaya çalışmaktır.

Çalışmanın ana varsayımları şunlardır:

a) Demokrasi kavramının tam olarak yerleşmediği ülkelerde, devlet organlarını elinde tutanlar, yani hükümetler, her zaman için radyo ve televizyon yayınlarını denetlemek isterler ve denetlemeye çalışırlar.

b) Türk radyo yayıncılığı 1927 yılından, TRT'nin özerk bir kuruluş olarak faaliyetlerine başladığı 1964 yılına kadar, her türlü hükümet etkilerine açık olmuştur. Hükümetler bu alışkanlıklarını TRT'nin özerk döneminde de sürdürmeye çalışmışlardır.

c) TRT'nin özerkliği, sağ ve sol partilerin birbirleriyle mücadelelerinde ana tartışma konularından birisi olmuştur.

Alt varsayımlarımızı ise şu şekilde sıralayabiliriz.

a) Özerklik, belirli sınırlamalara tabi tutulsa bile bir kurumun bağımsızlığının güvencesidir. Bağımsız yayın kuruluşları toplumun ihtiyaçlarına yönelik yayın yapmak konusunda daha özgür çalışabilirler.

b) Özerk ve bağımsız bir yayın kuruluşu toplumun ihtiyaçlarını belirleyip bunlara yönelik haber ve program yaparken, siyasi otorite ve diğer baskı gruplarının baskılarına daha az maruz kalır. Baskıya maruz kaldıklarında da kendilerini savunabilecek hukuki dayanakları vardır.

c) TRT Kurumu'nun 7 yıllık özerklik döneminde hem teknik bakımdan, hem habercilik ve programcılık bakımından çok büyük gelişim ve değişimler olmuştur. Başta 'program yapıcılığı-prodüksiyon' olmak üzere bazı kavramlar ilk defa bu dönemde gündeme gelmiş ve uygulama şansı bulmuştur.

d) Özerk yayın kuruluşlarında çalışan programcı ve yayıncılar yani yaratıcı elemanlar bürokratik ortamdan mümkün olabildiğince uzak kalacakları için daha verimli çalışma şansı bulacaklardır.

2. RADYONUN MÜZİK KUTUSUNDAN KİTLE İLETİŞİM ARACINA DÖNÜŞÜMÜ

19. yüzyılın sonlarına doğru teknolojik iletişim araçları ortaya çıksa da, radyonun kurulup, televizyonun II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla yayılmasına değin Amerika'da elektronik medya özellikle gelişiminin başlangıcı olan 1920'lere kadar yazılı medya kadar gelişme kaydetmemiştir (Downing ve ark 1995).

Ses aktarımını kablosuz olarak gerçekleştirme çabaları, radyonun bir kitle iletişim aracı olarak gelişiminin ilk adımları sayılabilir. Her ne kadar ses aktarımına yönelik ilk örnekler haber metinleri üzerinde görülmekte ise de radyo ilk başta bir müzik kutusu olarak ele alınmıştır.

1919'da bir Westinghouse mühendisi Dr. Frank Conrad Pittsburg'da bir deneysel istasyonda müzik yayımına başlamıştır. Bir büyük mağaza insanların "Dr. Conrad'ın sihirli müziği"ni duyabileceklerini belirten gazete reklamları vermeye başlamıştır. Bu reklamda kristal detektörlü küçük, tüpsüz radyo alıcısının kendi mağazalarında satıldığı belirtilmektedir.

Dr. Conrad'ın müziğini duyabilmek için çıkarılan kristal setlerin hızlı satışı, insanların bu yeni araca olan ilgilerini göstermekte ve aracın bir kitle iletişim aracına dönüşme sürecinin ilk adımlarıdır. Sonraki yıl 2 Kasım 1920'de Westinghouse Pittsburg'da KDKA istasyonu ile kablosuz yayına başlamıştır. Bu sürekli programları olan ilk tam lisanslı ticari yayın istasyonudur. KDKA'nın hemen ardından çeşitli elektrik şirketleri de yeni istasyonlar kurarak ticari radyo yayınlarına başladılar (Wilson 1995:180). Böylece, radyo kitlelere ulaşan bir kitle iletişim aracı olmaya başlamış ve bütün nüfus potansiyel pazar konumuna gelmiştir.

ABD'de 1920'lerin sonlarından itibaren gittikçe

gelişen ve genişleyen radyo endüstrisi, frekansların düzenlenmesi ve istasyonların birbirinin sinyallerini etkilemesi konularında yasal düzenlemelere ihtiyaç duymuştur. 1934'teki iletişim anlaşması ile FRC genişletilerek FCC (Federal İletişim Komisyonu) haline getirilmiştir. Böylece, iletişim alanını tecimsel gerekliliklere göre düzenleyen ABD'de yasal düzenlemeler başlamış oldu (Wilson 1995:180).

Radyonun bir kitle iletişim aracı olarak ele alınmasını sağlayan en önemli unsurlardan bir tanesi de, toplumun haber ihtiyacını karşılamaya yönelik çalışmalarda bulunulmasıdır. Radyo haberciliği, ilk yıllarda, ABD'de gazete haberlerinin okunmasından ibaretti. Gazete haberleri okunurken, aynı zamanda gazetelerin de reklamı yapılmış oluyordu. Hatta bazı gazeteler kendi reklamlarını yapabilmek için radyo istasyonları kurmuşlardır.

Radyo haberciliği özellikle 1927 yılından sonra hızla gelişmiş, tarihte ilk kez dinleyiciler, haberleri, olayın gerçekleştiği yerde olmaksızın, olayın gerçekleştiği anda duyabilir olmuşlardır (Wilson 1995:180). Böylece radyo, olayları iletmedeki hızıyla, gazetelere karşı güçlü bir konuma gelmiştir.

Radyo, ne kadar güçlü bir kitle iletişim aracı olduğunu II. Dünya Savaşı sırasında da göstermiştir. Avrupa'dan, Amerika'ya iletilen savaş haberleri, savaşın boyutlarının dünya çapında hissedilmesini sağlamıştır. 7 Aralık 1941'de, Japon uçaklarının Pearl Harbour'u bombaladığının duyurulması, ABD Başkanı Roosevelt'in ertesi günkü radyo konuşmasını rekor düzeyde dinleyicinin dinlemesini sağlamış, Roosevelt konuşmasında, Amerikan tarihinde eşine rastlanmamış bir şekilde vatanperverlik ve bağlılık ruhunu telkin etmiştir (Wilson 1995:180). Radyo tarihinde yaşanan bu ve benzeri olaylar, radyonun toplum üzerinde ne kadar etkili ve ikna edici bir araç olabildiğini ortaya koymaktadır.

Kıta Avrupasında da radyo yayıncılığı özel şirketler tarafından başlatılmışsa da, kısa bir süre sonra devlet tarafından finanse edilmeye başlamış ve böylece radyo yayıncılığında devlet tekel-leri oluşmuştur. Ancak bu tekel durumu 1950'lerden sonra bozulmuştur. Örneğin, İngiltere'de 1954 yılında ITV (Independent Television)'nin kurulmasıyla BBC'nin, Fransa'da 1982 Reformu ile OTTF (L'Office de Radiodiffusion Television Française)'nin radyo ve televizyon a-

lanındaki tekelleri ortadan kalkmıştır.

Radyo ve onu izleyen yıllarda televizyon, kitle iletişim aracı haline geldikten sonra, eğitim, eğlendirme, haber ve bilgi sağlama, toplumsallaştırma gibi işlevleri de yüklenmişlerdir.

İki farklı kıtada yaşanan iki farklı deneyim bugün de önemli bir ayrım olmaya devam eden Tecimsel Model ve Kamu Hizmeti Modeli'ni ortaya çıkarmıştır.

3. RADYO-TELEVİZYON YAYINCILIĞI AÇISINDAN MODELLER

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde radyo, II. Dünya Savaşından sonra da televizyon toplumların yaşantısına etkin bir biçimde girmişti. Radyo ve televizyon bu süreç içinde, hizmet ettiği toplumun yapısal özelliklerine göre işlerlik kazandı. Bu da toplumların yapısına göre farklı iletişim sistemlerinin ve kuramların ortaya atılmasına ve geliştirilmesine neden oldu. Bunları toplumların yapısına göre farklılıklar göstermekle birlikte iki ana başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar Tecimsel Model ve Kamu Hizmeti Modeli'dir.

a) Tecimsel Model (A.B.D Modeli)

Bu model Amerika Birleşik Devletleri'nde, radyo ve televizyon yayıncılığın başlangıcından bugüne kadar uygulanan, liberal kapitalist sistem içerisinde oluşmuştur. Tecimsel modelde temel amaç, daha çok kar elde etmektir. Bu da, radyo ve televizyon istasyonlarının yaşamasının reklama bağlı olduğu anlamına gelmektedir.

Bu modelde, en önemli unsur yayın zamanının satılık bir tüketim malı olmasıdır. Doğal olarak, reklam gelirleri bu yapının temelini oluşturur. Reklamlar programların arasına değil, programlar reklamların arasına yerleştirilir. Tecimsel modelin temel unsurlarında birisi de rekabet ortamı yaratmasıdır. Çünkü, yayınlar tüm olarak özel kişilerin elindedir ve rekabet zorunludur. İstasyon sahipleri hem gelirleri, hem de izleyicisi için yarışmak zorundadırlar. Birbirine bağlı bu iki husus istasyonların gelir kaynaklarını oluşturduğundan yaşamsal önem taşırlar. Bu nedenle, programlarda öncelik dinleyici ve seyircinin ilgisini çekme çalışmalarında yoğunlaşmıştır (İlal 1989:38).

Tecimsel modelle yönetilen radyo ve televizyon

istasyonlarında, devlet ve hükümet ile genel düzeydeki ilişkiler dışında herhangi bir ilişki yoktur. Yayın istasyonlarının kurulması, işletilmesi tamamen özel girişimcilerin elindedir. Devlet, genel olarak bu alanı düzenleyen genel kuralları koyar. Hukuksal ve teknik kurallara uyabilen girişimciye istasyon kurma işletme konusunda yetki belgesi verilir (Vural 1986:22-23).

Tecimsel modelin A.B.D.'de gelişmesi ve işlerlik kazanması rastlantı değildir. Amerikan ekonomik ve toplumsal düzeninin liberal temellere dayanmasından kaynaklanmaktadır.

b) Kamu Hizmeti Modeli (Avrupa Yayın Modeli)

Kamu Hizmeti Modeli, Avrupa ülkelerinde gelişmiş ve uygulama alanı bulmuş bir modeldir. Radyo ve televizyon yönetimleri bu ülkelerde devlet ya da hükümet denetiminde ve tekelindedir. Aynı isim altında gruplandırılmış olsa da uygulamada ülkeden ülkeye farklılıklar gösteren modelin genel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

- Yayın olanakları, şebeke vericileri stüdyo ve stüdyo araçları ya merkezi hükümetin elinde ya da denetimindedir.

- Sistem tekelcidir. Tüm yayınlar tek bir hükümet dairesi tarafından yönetilir. İzleyici dikkatini çekecek nitelikte rakip özel girişim elinde istasyon bulunmaz.

- Programların yapımı merkezileştirilmiştir. Pratik olarak birçok program merkezde yapılarak diğer istasyonlara gönderilir. Bölgesel program katkısı azdır.

- Yayınlar genel olarak tecimsel değildir. Ancak, az sayıda ülkede reklam yayınlarına, bütçe giderlerini karşılamak için yer verilir.

- Gelir, devletten ve radyo televizyon alıcılarından alınan yıllık kullanım ücretinden sağlanır (Aziz 1982:18).

Bir yayın kurumunun Kamu Hizmeti Modeli'ni benimseyip buna göre yayınlarını düzenlemesi için mutlaka devlet kuruluşu ya da devlet denetiminde bir kuruluş olması gerekmez. Özel girişimin elinde bulunan bir istasyon da bu model çerçevesinde yayınlarını düzenleyebilir. Model, yayıncılığı kültürel açıdan ele alır ve radyo ve tele-

vizyonla gerçekleşen iletişimde eğitime ve bilgilendirme fonksiyonlarını ön planda tutar. Devletin ideolojik aygıtları olarak değerlendirilen kamu hizmeti yapan radyo ve televizyon kuruluşları, liberalleşme rüzgarları ile eleştirel yaklaşımlara maruz kalmışsa da, kuralsızlaşan dönemde, özellikle kültürel açıdan iletişim özgürlüğünün korunması bakımından bir emniyet sübabı olarak görülmeye başlanmıştır (Yengin 1994:46).

Kamu Hizmeti Modeli'nin farklı şekillerde uygulandığı Avrupa Sistemi; devlet-kurum ve doğrudan hükümet sistemleri olarak ikiye ayrılabilir. Doğrudan hükümet sistemi eski Doğu Bloku ülkelerinde uygulanmıştır. Devlet-kurum sistemi ise, diğer Avrupa ülkelerinde uygulanmıştır. Özellikle İngiltere, Fransa ve Hollanda modelin değişik örneklerini vermiştir.

İngiltere'de 1954 yılına kadar örnek bir kamu hizmeti modeli uygulanmıştır. Ancak, 1954 yılında ITV (Independent Television Authority)'nin kurulmasıyla karma bir sisteme geçilmiştir. 1922 yılında elektrik ve radyo alanında faaliyet gösteren altı kuruluş limited şirket halinde birleştiler. İlk yayın hakkı, British Broadcasting Company (BBC) adını taşıyan bu şirkete, iki yıllık bir süre ile tanınmıştır. 1934 yılında televizyon yayınları tekelinde BBC'ye bırakıldı. 1954 yılına kadar İngiltere'de radyo ve televizyon yayın tekelinde BBC'nin elindeydi. 1954 yılında ITV'nin kurulmasıyla BBC bu özelliğini yitirdi. BBC de BBC1 ve BBC 2 olarak yayın yapmaya başladı.

İngiliz radyo-televizyonculuğu genel olarak düzenli bir gelişme göstermiştir. Bu gelişme içinde ister kamu kurumu aracılığıyla, ister özel kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilsin, radyo-televizyon yayıncılığı bir "kamu hizmeti" olarak kabul edilmiştir. İngiltere'de özellikle BBC örneği, siyasi iktidarların etkisinden uzak, özerk bir kamu kuruluşu olarak ün yapmıştır.

İngiltere'de radyo-televizyon, ister kamusal, ister özel bir kuruluş olsun, faaliyete geçebilmesi için Parlamento'dan "ön izin" alması gerekmektedir. Ön izin, yayın yapacak kuruluşun kamu hizmeti anlayışını benimsemesi koşuluna bağlıdır. Radyo televizyon örgütlerinin kamu hizmeti anlayışını benimsemeleri; haber verme, eğitime ve eğlendirme görevlerini, kendilerinden beklenen nitelik ve standartta sağlamayı kabul etmeleri anlamına gelmektedir (BBC Royal Charter, Mad.3(a) ve İ-BA Act, 1973). İzleyenlerin istekleri ve piyasa

koşulları ne olursa olsun, yayın kurumu kamu hizmeti anlayışını uygulamak zorundadır.

4. ÖZERKLİK VE TARAFSIZLIK KAVRAMLARI

A. Özerklik Kavramı

Radyo televizyon yayıncılığı açısından en çok tartışılan konu "tarafsızlık"tır. Tarafsızlığın sağlanabilmesi yayın kuruluşunun özerkliğine ve özgürlüğüne bağlıdır. Bir radyo televizyon kuruluşunda görev alanlar bağımsız ve özgür değilse, kendilerine verilen görevleri arzu edilen bir şekilde yapamayacakları açıktır (Weniger'den akt. Taşer 1969:140). Bunun yanı sıra özerkliğin sadece kurumun içinde çalışanlarca değil, kurum dışındakilerce yürütülen, girişim, tutum ve dayanışma ile sağlanacağı unutulmaması gereken bir yaklaşımdır. Konuyu TRT açısından incelerken, kurum dışındakilerin -iktidarlar, siyasi partiler vb.- bu yaklaşıma ne derece sahip oldukları, kurumla ne derece dayanışma içinde oldukları -ya da olmadıkları- ortaya konmaya çalışılacaktır.

Özerklik, çok genel olarak, bir kamu kurumunun ya da özel kurumun kendi kendini serbestçe idare etmesi olarak açıklanmaktadır. Kavramı kamu kurumları açısından ele alırsak, bir kamu kurumu, devlet idaresine bir emir hiyerarşisi ile bağlı değil de, kendi kendisini yönetme hakkına sahip kılınmışsa, bu kamu kurumunun diğer klasik kamu kurumlarından bir ayrıcalığı bulunmaktadır (Maunz'dan akt. Taşer 1969:138).

Kurum kendi örgütünü kendisi kuramıyor, hizmetini kendisi düzenleyemiyor, dışarıdan, devlet idaresinden bir yerinde'lik denetimine tabi tutulabiliyorsa, kurum devlet müdahalelerine karşı yetkilerini yargı yolundan savunmak olanaklarından mahrumsa, bu takdirde kendi kendisini idare hakkı da yok ve kısıtlanmış demektir ki, bu özerkliğin de yokluğu demektir (Öztürk 1968).

Kitle iletişim araçlarının özgürlüğü, düşüncüyü açıklama ve yayma özgürlüğü ile haber alma ve verme özgürlüğüne dayanmaktadır. Radyo ve televizyon kurumlarının özgürlüğü de, bu araçlar yoluyla düşünce ve kanaatleri serbestçe açıklamak özgürlüğünü ifade eder ve bu araçlarla yayın yapanlara devletten, yayının yapımı ve yayını esnasında bir etkide bulunmamayı talep etme hakkını verir. Buna ek olarak devletin görevi, bu özgürlüğün var olmasını sağlayacak her türlü

maddi şartları da sağlamaktır (Taşer 1969:136).

Günümüzde devletin eğitim, sağlık, güvenlik gibi pek çok sorumluluklarının yanında, toplumu olumlu-olumsuz etkilediği var sayılan kitle iletişim alanını, iletişim özgürlüğünü kısıtlamayacak, olabildiğince özgürleştirecek bazı tedbirleri alma zorunluluğu da bulunmaktadır. Çünkü, toplumda egemenliği kullanan bir kurumdur.

Her ne kadar devlet gücü, farklı gerekçeler, farklı kuramsal temellerde açıklanıp, kimi zaman haklı gösterilse ya da eleştirilse de aslında iletişim alanında etkin bir biçimde yer almaktadır. Bu nedenle, bir ülkede iletişimin gerçekleştiği genel çerçeve, toplumsal uzlaşmayı biçimlendiren siyasal ve sosyal mücadeleler ile belirlenmektedir (Kaya 1985:30).

Özerklik, radyo ve televizyon kurumlarının program yapımında, yönetim ve iktisadi alanda, siyasi iktidara tabi olmamasını ifade eder. Ancak bu herkesin radyo ve televizyondan herhangi bir kayıt olmaksızın yararlanacağı veya program yapıcısının kendi kişisel ölçülerine göre program yapabileceği anlamına gelmez. Radyo ve televizyon özerkliği, sınırları tayin edilmiş bir sorumluluk altında, radyo ve televizyon dışında kalan her türlü menfaat gruplarına, siyasi iktidarlara vs., belli, açık veya kapalı ve dolaylı bir bağlılık sözü konusu olmaksızın; her türlü düşünceye karşıtlarıyla birlikte yer vermek, sadece belli bir grubun yararına veya çıkarına değil halkın bütününe hizmet etmek, siyasi konularda kesin tarafsız olmak, kurum olarak siyasi iktidarların emir hiyerarşisi dışında kalmak anlamına gelir. Yani, tarafsızlık, bağımsızlık ve eşitlik özerkliğin amacı ve varlık koşuludur (von Lohning'den akt. Taşer 1969:137).

Özerkliği, bir kamu ya da özel kuruluşun kendi kendini serbestçe idare edebilmesi temelinde ele almıştık. Çalışmamız bakımından bizim için önemli olan kamu kuruluşlarındaki özerkliğin nasıl olacağı ve neden olması gerektiğinin açıklanmasıdır. Bunu daha iyi açıklayabilmek için özerkliği, türlerine ayırarak incelemekte yarar vardır.

a) İdari Özerklik

Devletin yüklediği çok çeşitli amme hizmetleri vardır; eğitim, sağlık vb. gibi. Devlet bu hizmetleri yerine getirirken, bazılarını politik hüviyetten ve siyasal baskı alanından uzak tutması gere-

kir. Bu tür kurumları siyasal baskılardan uzak tutmanın yolu da "özerklik"tir.

Konuyu ülkemiz açısından ele aldığımızda, özellikle 1961 Anayasası ile kurulması öngörülen TRT Kurumuna ve üniversitelere özerklik verilmiştir.

İdari Özerklik, özerk kurumların kendi kendilerini serbestçe idare etmeleri keyfiyetini ifade eder. Böylece, sosyal bir toplum veya tüzel kişiler, kendisini idare eden kurulların tamamını veya bir kısmını bizzat tespit edebilir veya devletçe konulan nizamların çizdikleri sınırlar dahilinde bu tüzel kişilere serbestlik yetkisi tanınır. Bu keyfiyetten amaç, özellikle, radyo ve televizyon yayıncılığı alanını, memleketin haber, kültür ve fikir hizmeti yerine getirilirken, iktidarda bulunan herhangi bir siyasi partinin otoritesi altında bulunmasını önlemek, partizan bir yayın vasıtası olmaktan uzak tutmaktır (Arıkan 1965).

İdari özerkliğin en önemli özelliklerinden birisi de, özerk kurumu yönetecek kurulları oluşturacak kişilerin de özerk olması zorunluluğudur. Özerklik, bir kurumun bünye bakımından kendileri de özerk olan kişilerden kurulu organlarınca, yönetim bakımından da bağımsız olarak, yani başka bir organın yönetimsel, siyasal, hiyerarşik direktifi, selahiyeti, vesayeti hatta etkisi altında olmayarak yönetilmesi olduğuna göre; kendileri özerk olan kişilerden kurulu kurullar, yöneticileri kurumun yönetim kurullarını başka yerden direktif almadan koyarlar ve genel yönetimlerini bu kurallara göre bizzat belirleyip yürütürler (Savcı 1970).

359 Sayılı Kanunun, yönetim kurulunun oluşturulmasında getirdiği sistem idari özerkliği sağlamaya yöneliktir. 9 kişilik Yönetim Kurulu üyeliklerinden 2'si hükümet temsilcilerine ayrılırken, geriye kalan 7 kişi bilim, sanat ve kültür alanından seçilmektedir. Bundan amaç, yönetim kurulundaki siyasi kimlikli kişilerin azınlıkta bulunmasını sağlamak, böylece, siyasal erkin, kurum üzerindeki etkilerini azaltmaktır.

b) Mali Özerklik

Bir kurumun genel anlamdaki özerkliğini sürdürebilmesi, onun mali yönden de bağımsız olabilmesine bağlıdır. Kurumun bu bağımsızlığı sağlanabilmesi için kendi gelir kaynakları olması ve bu gelirleri kendi içinde serbestçe kullanabilmesi gerekir.

Tüzel kişiliğe sahip özerk kamu kuruluşları, mal edinmek, kendilerine ait şahsi ve mali araçlara sahip olmak, kendi adlarına icrai kararlar almak, personeli üzerinde idari tasarruflarda bulunabilmek gibi yetkilere sahiptirler (Arıkan 1965).

359 Sayılı Kanun'un 24. maddesinde TRT Kurumu'nun sermayesi gösterilmekte ve 30. maddesi ile de TRT'nin özel hukuk hükümlerine göre ortaklıklar kurabileceği hüküm altına alınmaktadır.

359 Sayılı Kanun'un 26. maddesinde de TRT'nin gelir kaynaklarının neler olduğu belirtilmektedir. Bunlar; radyo ruhsatlarına ait ücret ve cezalar, yayınlanacak ilan ve reklam karşılıkları, konser, kitap, dergi, plak ve ilgili gelirler, her çeşit radyo ve televizyon iktisadi işlemlerinden elde edilecek karlar ve bağışlardır.

359 Sayılı Kanun'un mali özerkliği sağlayıcı yöndeki maddelerine baktığımız zaman, bu alandaki özerkliği sağlamaya yönelik unsurların yeterli olmadığını görmek mümkündür.

28. maddeye göre, kurum kendi bütçesini, finansman, yatırım ve işletme programlarını kendisi yapabilmektedir, ancak, bunlar Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın onayıyla yürürlüğe girebilir.

27. madde de mali özerkliği kısıtlayıcı yöndedir. TRT bütçesinin onanmasında olduğu kadar, 26. madde uyarınca, karşılanamayan işletme açığının giderilmesi amacıyla Turizm ve Tanıtma Bakanlığı bütçesine ödenek konmasında uygulayacağı taktir yetkisi bakımından da, siyasal iktidarın mali açıdan TRT'ye müdahalesinden söz etmek mümkündür (Cankaya 1997:26).

Burada, TRT'nin mali özerkliği bakımından ele alınması gereken önemli bir nokta da ilan ve reklam yayınlarından elde edilen gelirlerin oluşturacağı ekonomik baskıdır (Cankaya, 1997:26). Yayınların büyük ölçüde, büyük şirketlerin ve bunların vereceği reklamlardan yayılan toplumun egemen sınıflarının, yani toplumun yalnızca belirli bir kesiminin düşünceleriyle doldurulmasının, eşit yararlanma, tarafsızlık ve dolayısıyla özerkliğe aykırı bir durum yarattığı düşünülmektedir (İlal 1989:104).

c) Yayınlarda Özerklik

Yayınlarda özerklik dendiği zaman, yalnızca ku-

rumun istediği programı yapması ve yayması ya da istediği haberi derlemesi ve yayması anlaşıl-
makta ise de, özerkliğin bu türünün daha başka
anlamları vardır.

Programcılar, yayını gerçekleştirenler, önce ana-
yasa, kurumun özel yasası ve yayın ilkelerine ve
genel yasalara ve partiler üstü kalma koşuluna u-
yarak, istedikleri programları yapabiliyor veya
yapmayabiliyorsa, yayında özerklik sağlanmış
demektir (Taşer 1969:148).

359 Sayılı Kanun, yayında özerkliğin sağlanma-
sına yönelik düzenlemeler yapmışsa da, siyasal
erkin yayımlara bazı konularda karışmasını müm-
kün kılacak düzenlemeler getirmektedir. İstendi-
ğinde, yoruma ve takdir hakkını kullanma yetki-
sine dayalı olduğu için özerklik kavramına aykırı
biçimde olan düzenlemeleri şu şekilde sıralamak
mümkündür. "Hükümet Bildiri ve Konuşmaların-
ın Yalnız Hükümeti Bağlamak Kaydıyla Radyo
ve Televizyonda Yayınlatma Yetkisi"ni düzenle-
yen 11. madde. "Milli Güvenliğe Dokunan Hal-
lerde, Başbakan veya Görevlendireceği Bakanın
Bir Haber veya Yayını Menetme Yetkisi"ni dü-
zenleyen 17. madde. "Devletin Dış politikası Ba-
kımından Radyo ve Televizyon Yayınlarında
Uygulanacak Esas ve Usullerin, Dışişleri ve Tu-
rizm ve Tanıtma Bakanlıklarında Tespit Edilerek
TRT Genel Müdürlüğüne Bildirilmesi Yetkisi"ni
düzenleyen 18. madde. "TRT'nin Amaçlarına
Uygun Olarak Yerli ve Yabancı Tüzel Kişilerle
Kuracağı Ortaklıkların Bakanlar Kurulu Karar-
namesine Dayanması"nı düzenleyen 39. Madde
(Cankaya 1997:26).

359 Sayılı Kanun dışında da kurumun yayıncılık
politikası ve uygulamaları da özerklik kavramı-
nın olması gerektiği gibi kullanılmasını engelle-
yebilmektedir. Özellikle siyasi partilerle ilgili ha-
berlerde, denge ve eşitlik sağlamak, gelebilecek
tepkileri hafifletebilmek amacıyla, haberin niteli-
ğinden çok niceliğine önem verildiği görülmek-
tedir. Gerek haberlerin sıralanması, gerekse siya-
sal partilere haber bültenlerinde süre ayrılması
kaygısı, özerklik kavramı açısından haber değeri
kavramını zedelemiştir. Bu tür uygulamalar, ö-
zerk dönem öncesinde kemikleşen "protokol ha-
berciliği" uygulamasını ortadan kaldıramadığı
gibi, daha da yerleşmesine yol açmıştır (Cankaya
1997:26).

Gerek genel olarak özerklik kavramı, gerekse
359 Sayılı Kanun'u ele alındığında, özerkliğin
bazı sınırlılıklarının olacağı anlaşılmaktadır. Bu

sınırlılıklar yasalarla belirlenebileceği gibi, görü-
len hizmetin özelliğinden de kaynaklanmaktadır.

Özerkliğin, radyo ve televizyonun program yapı-
mında, yönetiminde ve ekonomik alanda siyasi
iktidara bağlı olmamak anlamına geldiği ne ka-
dar kabul edilen bir düşünce tarzı ise, bu kavra-
mın, herkesin radyo ve televizyondan herhangi
bir sınırlama olmaksızın yararlanacağı ya da her
program yapımcısının kendi kişisel ölçülerine
göre program yapamayacağı da kabul edilmeli-
dir.

Radyo ve televizyon yayıncılığın alanındaki ö-
zerklik, sınırları belirlenmiş bir sorumluluk altın-
da, yayın kurumu dışında kalan, siyasi iktidar da
dahil olmak üzere, her türlü çıkar gruplarına bel-
li, açık ya da kapalı ve dolaylı bir bağlılık olma-
sızın; her türlü düşünceye karşıtlarıyla yer ver-
mek, yalnızca belli bir grubun yararına ya da çı-
karına değil, halkın tümüne hizmet etmek; siyasi
sorunlarda kesin tarafsız olmak koşuluyla, yayın
kurumunun siyasi iktidarın emir ve hiyerarşisi
dışında kalması anlamına gelir (Cankaya
1997:24).

Özerklik kavramına getirilecek sınırlamalar, yu-
karıda belirtilen amaçların sağlanması bakımın-
dan meşru sayılır. Yoksa, siyasi erkin baskısını
sağlayacak sınırlamalar değil.

e) Özerkliğin Korunması

Bizce, özerkliğin korunmanın en önemli yolların-
dan birisi yasal düzenlemeler ise de, yaşanan
ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik
koşullar nedeniyle, yasal düzenlemeler yeterli ol-
mayabilir. Bu nedenle, toplumun bütün kesimle-
rinin, özellikle siyasal erkin ve kamuoyunu oluş-
turan diğer kitle iletişim araçlarının, özerkliğin ko-
ruma anlamında ciddi girişimlerinin, tutumları-
nın ve yönlendirmelerinin olması gerekir.

Yukarıda saydıklarımızın gerçekleşebilmesi için
de, özellikle "iyi niyet" ve "kararlılık" olması ge-
reker. Bunlar olmadığı takdirde, özerkliğin yasal
yollarla korumak mümkün değildir ve yasal bir
biçimsellikten öteye geçemez.

B. Tarafsızlık Kavramı

Tarafsızlık kavramını incelemeye başlamadan
önce, bu konuyu biçimsel olarak ele almak iste-
mediğimizi belirtmekte fayda vardır. Çünkü,
dünyanın hiçbir ülkesinde, hiçbir yayının kuru-

munda biçimsel bir tarafsızlığın mümkün olmadığını ve olamayacağını düşünüyoruz.

Gerek günlük yaşantımızda gerekse radyo ve televizyon yayıncılığında tarafsızlık kavramını açıklamak kolay olmamaktadır. Günlük yaşantı bir kenara konulup, kavram yayın kuruluşları bağlamında ele alındığında kavramı sadece açıklayabilmek, tarafsızlığın sağlanmasına yeterli olmamaktadır. Tarafsızlık kavramının ne olduğunu açıklayabilmek için bunun karşıtı olan taraflılığın ne olduğunu açıklamakta fayda görülmektedir. Bir fikrin, bir görüşün savunuculuğunu yapmak, bir görüşü benimsemek taraf olmaktır. Herhangi bir siyasal partinin görüşüne katılma, o partinin savunucusu ya da sempaticanı olma ve o partinin lehine oy kullanma bir taraflılıktır. Bir spor karşılaşmasında takımı ya da sporcuyla alışılama taraflılıktır (Vural 1986:37). Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Bu örneklerden yola çıkarak tarafsızlığın tanımı yapılmak istendiğinde çok genel olarak, olaylar karşısında taraf olmadan, eşit davranma denilebilir. Ancak bu söylendiği kadar kolay olmamaktadır. Çünkü, insan doğal bir çevre içinde dünyaya gelir ve büyür. Bu doğal çevre içinde değerler ve davranışların etkisiyle yetişir ve bulunduğu çevrenin değerlerine ters düşmeyecek değer ve davranışlar kazanır. Bu nedenle, her insanın olaylara karşı tepkileri ve davranışları farklı olacaktır ve farklıdır. Dolayısıyla ağırlık ölçüsüne eşdeğer bir tarafsızlık sağlamak oldukça güç olacaktır. Ancak olabildiğince sağlamak mümkündür. Bunun yolu da, olay ya da olguları başkalarına aktarırken, hiçbir etki altında kalmadan olduğu gibi aktarmak, taraflara belli bir zaman dilimi içinde eşit zaman ayırmak ya da karşıt görüşler arasında denge kurmayı sağlamak gibi uygulamalardan geçmektedir (Vural 1986:38).

Tarafsızlık kavramı her alanda önemli olmakla birlikte yayın alanında çok daha önemli olmakta ve özellikle çoğulcu demokrasilerde en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Kavram, tüm ülkelerin yayın kurumlarının en önemli politikalarından birisidir. Ancak tarafsızlığın savunuculuğunu yapan güçler, rol değişimlerinde ellerine geçen fırsatları değerlendirmek isteyerek kendileriyle çelişkiye düşmektedirler. Parlaten demokrasiyi benimseyen her ülkede, radyo ve televizyonun kitleleri etkilemedeki büyük gücünü bilen politikacılar, bu güçten yararlanmak istemişlerdir. Siyasal güce sahipken bu araçları kullanmak isteyenler, muhalefet tarafına geçtik-

lerinde tarafsızlık kavramının savunucuları olmuşlardır (Vural 1986:38).

Radyo televizyon yayınlarında tarafsızlığın sağlanabilmesi için özerklik ön şart olarak kabul edilmelidir. Konuyu TRT açısından ele aldığımızda, kurumun tarafsızlığı daha çok haber bültenleri üzerinde tartışılmıştır. Bu tartışmalar siyasal partilere bültenlerde ne kadar ya da kaç kelime ile yer verildiği şeklinde gerçekleşmiştir. Tarafsızlığın diğer söz programlarına nasıl yansıdığı ya da yansımadağı- birkaç program dışında dikkate alınmamıştır.

Çalışmanın kapsamı içinde bulunan 1964-1971 özerk döneminde TRT yayıncılığı mecliste pek çok tartışmalara yol açmıştır. Siyasilerin sürekli fikir değiştirdikleri saptanmıştır. Bu saptamalara çalışmanın ilerdeki bölümlerinde yer verilecektir.

a) Tarafsızlığın Sınırları

Acaba tarafsızlığın sınırları nedir? Bu bir soyut, hatta akademik sorun olmayıp yayıncının yılın bütün günlerinde karşı karşıya bulunduğu bir sorundur. Yanıt olarak şöyle denebilir; eğer 1817 yılında Samuel Taylor Coleridge'in "tarafsızlık" sözcüğüne verdiği anlam ilke olarak kabul edilirse bu durumda tarafsızlık bir ilke olarak geçerlik kazanır. Coleridge'in Morning Post gazetesinin siyasal konular sorumlusu olduğu günlere dönersek Fransa ile devrimci savaşın doruğunda O'nun Pitt hükümeti ile muhalefetin politikaları dışında bağımsız bir politika sayduğunu görürüz. O, halk katındaki başarısını su katılmadık, gerçek tarafsız tutumuna bağlıyordu. Coleridge "tarafsızlık; daha önce açıklanmış olan anlaşılır ilkeler yasanına dürüst, içten, aydın ve bağlılıkla olaylar ve kişiler hakkında yargıya varırken her zaman bu yasanın desteğine inanarak başvurmaktır" diyor (Cox 1978).

BBC'nin eski genel müdürlerinden Sir Hugh Green 1960'larda "Bir yayın kurumu tarafsız olarak sağ ve sol felsefe arasında bir yerde de olsa, doğrunun ve yanlışın, haklı ve haksızın kesinlikle görüldüğü sorunlarda tarafsız olmalı demek istemiyorum. Örneğin; bir yayın kurumu ırk ayrımı konusunda doğru olan tutumu cesaretlendirmelidir. BBC'deki görevim sırasında hiçbir zaman ırksal hoşgörüsüzlük lehine konuşmak istemiyenle, ırk ayrımını yermek isteyen kişinin aynı haklara sahip olduğunu kabul etmedim. Bazı sorunlar vardır ki kişi tarafsız olamaz" demektedir

(Cox 1978).

Sir Gieffrey Cox'a göre, denge ve tarafsızlık ulaşılamaz kavramlardır. Ayrıca, araştırılacak ve tartışılacak sorunları ve konuları seçme yetkisi yayıncının en büyük gücü ve sorumluluğudur. Bu sorumluluk bir meclis başkanının yetki ve sorumluluğu ile karşılaştırılırsa, yayıncının görevi bazı bakımlardan daha güçtür. Yayıncı tartışılacak konuları ve konuşmacıları bütün ülkeyi dikkate alarak seçmek zorundadır. Yayıncı, sınırlı yayın süresini, kıt bir ekonomik malın dağılımında gösterilmesi gereken titizlik ve adaletli ölçüler içinde, topluma dağıtır. Yayıncı, bunu kısmen haber konuları ve kısmen de stüdyo tartışmaları ve dokümanter program konularını seçerek yapmaktadır. Bu çok ciddi seçimler gerektirmektedir (Cox 1978).

Tarafsızlık her ne kadar olayların adaletli bir işlem görmesinde yol gösterici ise de, olayların seçiminde; haber bültenlerinin kapsamının ne olacağı konusundaki kararlarda; güncel olay programlarında hangi sorunların inceleneceği veya tartışılacağı konularında, asla elverişli bir ölçü değildir. Tarafsızlık, radyo ve televizyon aracılığı ile bütün ülkeye seslenme ayrıcalığına uygun düşecek, hak kazanacak kişilerin saptanmasında bir ölçü olmadığı gibi bir açık oturuma katılacak kişilerin seçiminde dahi bize ölçü sağlayamaz. Reith'in; "yayımda her iki tarafın görüşüne de yer vermek" görüşü çok iyi bir ilkedir. Ancak bu ilke "Hangi iki taraf" sorusunu yanıtlanamamaktadır (Cox 1978).

b) Tarafsızlığın Korunması

Bir yayın kuruluşunun tarafsız olacağı genellikle yasalarla belirlenir. Ancak bu uygulamanın biçimsel şeklidir. Pratikte tarafsızlığı sağlamak ve korumak yayıncıların ve kamuoyunun dikkati ve duyarlılığına bağlıdır. Ülke sorunları arasında seçim yapmak yayıncı açısından oldukça güçtür. Çünkü sorunlar ayrıntılı ve hassastır. Acaba yayıncı gençliğin şiddet olaylarını mı, ya da olası bir polis yolsuzluğunu mu kendine konu olarak seçmeli, ya da bir sendikada olası oy hileciliğini mi veya kamuya ilişkin büyük bir yatırımdaki skandalı mı ele almalıdır? Bunlar sosyal ve siyasal tehlikeler yaratacak kararlardır. Hatta bir sorunu ele almak ya da almamak yönünde varılacak bir karar, taraf tutan bir karar olarak görülebilir. Aynı güçlükler tartışma programları için kişilerin seçiminde de kendini gösterir. Herhangi bir tarafı tutmayan hoş sohbet birini mi, yoksa

bir tarafın sorumlu sözcüsü olan fakat çok sıkıcı, sevimsiz birini mi seçmeli? (Cox 1978). Örneğin, katı bir yasal zırha bürünmeyen İngiliz yayın kuruluşu BBC tarafsızlık politikasını kurum yayınlarında gerçekleştirmiş ve politikacıların müdahalelerine meydan vermeyen yayınlarıyla dünya çapında ün kazanmıştır. Herkesçe bilindiği gibi BBC, Folkland savaşında ve Arjantin olaylarında tarafsızlık politikasını en iyi gerçekleştiren yayın kuruluşu olarak anılmaktadır. Her ülkede olduğu gibi İngiltere'de de yayıncılarla politikacılar arasında daima bir gerginlik olmuştur ve olmaktadır. Bu gerginlik, politikacıların yayın aracını halkı etkileme aracı olarak kullanmak istemesinden, yayıncıların da tarafsızlığı korumak istemelerinden kaynaklanmaktadır; çünkü politikacılar yayıncılara güvenmezler. Ancak yayın ve yayıncılara müdahale ettikleri zaman, görevlerinin onlara bu görevi vermiş olan halk tarafından geri alınacağını ve bu oyunlarında halkı karşılarında bulacaklarını bilmektedirler (Howard'dan akt. Vural 1986:39). Bu nedenle siyasal güce sahip olanlar yayına karışmamaktadırlar.

Halk istemleri doğrultusunda yapılan yayınlar, özgür düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkabilir. Aksi durumda yayın taraflı ve halka hizmet yerine sömürmeyi hedefler. BBC'nin ilk Genel Müdürü Reith'e göre, tarafsızlığı sağlamanın ve korumanın en iyi yolu kamuoyu desteğidir (Tamer 1983:66).

Bir yayıncının en büyük günahı kendi siyasal ve sosyal ön yargıları nedeniyle toplum için önemli ve ilgili konuları yayından uzak tutmasıdır. Böyle yapması o konuları taraf tutarak işlemeden çok daha kötüdür (Cox 1978).

5. 1927'DEN 1964'DE TÜRKİYE RADYOLARI VE SİYASAL SİSTEMLE İLİŞKİLERİ

a) Tek Partili Dönem

Türkiye'de ilk radyo yayınları amatörler tarafından yapılmıştır. O yıllarda radyonun öneminin anlaşılması ve bu alandaki boşluğun fark edilmesi radyoculuk alanında bir düzenleme yapılmasını zorunlu kılmıştır. 1926'da kurulan Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi (TTTAŞ), radyo yayın imtiyazını da alarak Mart 1927'de deneme yayınlarına başlamıştır.

Her ne kadar, radyo yayıncılığı özel sektör elin-

de başlamışsa da, şirketle yapılan anlaşmanın içeriğine bakıldığında, radyoculuğun pek çok koşula bağlandığı, TTTAŞ'nin hareket alanının sınırlandırıldığı ve siyasal iktidara bağımlı kılınmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

TTTAŞ elinde başlayan özel radyo yayıncılığı - dönemin ekonomik koşullarının da etkisiyle- istenen gelişmeyi ve başarıyı sağlayamamış, sistem bir türlü rayına oturamamıştır. Bu durum, ticari radyoculuğu olan inancı ve umudu daha 1932-1933'lerde söndürmüştür. Birkaç yıl sonra da, 1936'da siyasal iktidar şirketin yayın imtiyazını yenilememiş ve radyoyu doğrudan eline almıştır.

1936 yılı, Türk radyoculuğunda devlet tekelinin resmen başladığı yıldır. Radyo yayınlarında devlet tekelini 1940'a kadar PTT eliyle yürütülmüş, 1940'da Matbuat Umum Müdürlüğü'nün kurulmasıyla, radyo hizmetini yürütme görevi bu kuruluşa devredilmiştir.

Radyonun yönetiminin devlet eline alınmasının ardından yapılan ilk çalışmalar, yayın saatlerinin ve sürelerinin düzene sokulmasına yöneliktir. Bu dönemde, müzik yayınlarının azaltılarak, söz programları çoğaltılmaya çalışılmıştır. Söz programları içinde de eğitici yanı ağır basan programlara ağırlık verilmeye çalışılmıştır. Devlet tekelisiyle birlikte radyoda manevi yayınlara da yer verilmeye başlanmıştır. Pek çok türde söz yayını yapılmakla birlikte, haberler ve siyasal niteliği ağır basan yayınlar bu dönemin vazgeçilmez türü olmuştur.

Radyo yayıncılığında devlet tekelinin başlatıldığı tek partili dönemin en büyük özelliklerinden birisi devletin radyo bilincinin gelişmeye başlamıştır. Devlet, bu iletişim aracını kendi yararına kullanabileceğini görmeye başlamıştır.

Bu dönemde Türkiye radyoları, "... Milli istiklal ve hürriyeti koruma, milli varlığını kurma ve pekiştirme, milli birliğini kurma ve yükseltme, milli kültürünü yayma ve derinleştirme vasıtası olarak (Kocabaşoğlu 1980:185)" kullanılmıştır. Ayrıca, bu yıllarda İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, Türkiye'nin savaşa tarafsız kalması, Türkiye radyolarının yurtdışındaki önemini de arttırmış, dünyanın dikkatini Ankara'da yoğunlaştırmıştır. Radyo idarecileri ise, Türkiye radyolarının doğru habercilik niteliği ile dünya radyoları arasında önemli bir yer tutmasıyla övünür olmuşlardır (Kocabaşoğlu 1980:184).

1940 yılından itibaren üç yıl süreyle Matbuat Umum Müdürlüğü'ne bağlı olan radyolar 1943'de Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'ne bağlanmış, yapılan düzenlemelerle, devletin radyolar üzerindeki denetimi arttırılmıştır. Söz konusu denetimler, özellikle söz yayınlarında 'sansür'e dönüşmüştür (Kocabaşoğlu 1980:193).

Yukarıda kısaca değinilen değişiklikler ve düzenlemeler, radyonun devlet eline geçtikten sonra tıpkı diğer devlet daireleri gibi yönetildiğini, doğal olarak da radyo yayınları üzerinde siyasal iktidarın söz sahibi olduğunun ip uçlarını vermektedir.

b) Çok Partili Dönem

Çok partili siyasal yaşama geçiş Türkiye'deki radyoculuk uygulamasını ister istemez etkilemiştir. Bu etkiler, değişik düzeylerde kendini göstermiştir. Ancak en önemlisi, radyonun, iktidarla muhalefet arasındaki tartışmaların vazgeçilmez bir unsuru olmasıdır. Özellikle 1945'ten sonra, o günlerin deyimleriyle, "rejim meselesi"nin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur (Kocabaşoğlu 1980:255).

1950 yılında başlayıp on yıl sürecek olan Demokrat Parti iktidarı sırasında radyo üzerindeki siyasal baskı -özellikle 1954'ten sonra- yıldıran artmıştır. DP iktidarı döneminde her ne kadar "radyoda ıslahat" ya da "radyoda reform" gibi girişimler olmuşsa da, bunlar sonuç verici olmamıştır. Anılan girişimlerin asıl nedeni DP iktidarının radyodan daha fazla yararlanma isteğidir (Kocabaşoğlu 1980:333). Dönemin ıslahat girişimlerinin en önemlisi, sonuç vermemesine rağmen, 1958-1959 yıllarında radyoyu yeni bir örgütsel yapıya kavuşturmak isteyen girişimdir. Bu girişimin en önemli özelliği, radyoya ilk kez bir "iktisadi devlet teşekkülü" niteliği kazandırmak amacını gütmesi ve TRT'ye giden yolda ilk önemli girişim olmasıdır.

Türkiye radyolarının en çok eleştirildiği dönem DP iktidarı dönemi olmuştur. Bu dönemde, radyoya yöneltilen en ağır eleştiri, radyonun yayınlarında tarafsız olmadığına ilişkindir. Bu bir anlamda DP iktidarına da yöneltilen bir eleştiridir. Söz konusu eleştirinin haksız olduğunu söylemek bir hayli güç olacaktır. Çünkü DP'nin on yıllık iktidar dönemindeki icraatlarında, yalnızca radyoya karşı değil, basın ve özellikle muhalefete karşı ne derece baskıcı bir tutum içinde olduğu, o yıllardan günümüze değin söylenegelen bir durumdur. Nitekim DP iktidarı, icraatlarından

Türkiye'nin Siyasal Ortamında Özerklik Kavramı ve TRT Kurumunun... (65-81).

dolayı 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra "Devlet Radyosunun DP Organı Haline Getirilerek Tek Fert Veya Zümre İdaresi Kurmak Gayesi İle Propaganda Yapıtırılması" suçlaması ile yargılanacak ve dava, Anayasayı ihlal davasıyla birleştirilecektir (Dava Duruşması Zabıtları: 160-161).

Çalışmamızın amacı elbette DP iktidarı döneminin yeniden yargılanması değildir. Ancak, bu konuya çalışmamızı ilgilendirdiği kadar değinmek durumundayız.

Aslında, DP döneminde radyoda yer bulan söz programlarının süre, biçim gibi kıstaslara göre genel görünümü önceki dönemlerden çok farklı değildir. Burada eleştiri konusu olan şey, haberler ve siyasi niteliği ağır basan yayınlar, eğitici yönü ağır basan yayınlar, işçi ve köylülere yönelik yayınlarda hükümetin çalışmalarını açıklayıcı ve övücü nitelikteki programların her zamankinden daha büyük yer tutmasıdır.

Elbette Türkiye radyoları DP iktidarından önceki dönemlerde de çok sıkı denetimlere tabi tutulmuştur. Ancak, DP dönemindeki sansür çok ileri boyutlara varmış, önceki dönemlerden farklı olarak radyonun uyguladığı bir iç denetimden çok, örgüt dışı baskılar sonucu güçlenmiştir (Kocabaşoğlu 1980:304). Anılan dış baskıların siyasi organlardan geldiği açıktır.

Siyasi iktidarın baskıları anılan dönemin sonlarına doğru o kadar açıktır ki, bu baskılar radyo haberlerine 'partizan' sıfatının eklenmesine neden olmuştur. Çalışmamızın bu noktada belirtmeden geçemeyeceğimiz bir unsur daha vardır. Çok partili siyasal yaşama geçişten itibaren, iktidar ve muhalefetin radyo hakkındaki söylemlerinin tutarsız oluşudur. Bu tutarsızlık, partilerin iktidar ya da muhalefet olma durumlarına göre söylem değiştirmelerinden kaynaklanmaktadır.

6. TRT KURUMUNUN KURULUŞU VE 359 SAYILI YASA VE SİYASİ PARTİLER

TRT'nin, 1959 yılında, bir kamu iktisadi teşekkülü olarak kurulması konusunda başarısızlıkta sonuçlanan bir çaba olduğunu belirtmiştik. Ancak, 1959'da kurulması planlanan TRT ile, 1961 Anayasası ile kurulan ve 1964 yılında 359 sayılı faaliyete geçen TRT arasında çok önemli bir farktan bahsetmek gerekir.

1959 yılında kurulması planlanan TRT, öncelikle özerk değildir ve en önemlisi de bir anayasa ku-

rumu değildir. 1961 Anayasası ile kurulan TRT, pek çok devlet kuruluşundan farklı olarak anayasanın emrettiği ve teminatı altına aldığı bir devlet kuruluşudur. Bu özelliği bakımından, 1964-1971 yılları arasında "özerk"lik taşıyan TRT'yi çalışmamızın konusu yaptık.

1961 Anayasası'nın emrettiği, "özerk" ve "tarafsız" olmasını istediği TRT'nin kuruluş yasası olan 359 sayılı yasanın kabulü sırasında mecliste parti temsilcileri tarafından yapılan tartışmalar, sarf edilen sözler ve kamuoyunda yazılıp çizilenler çalışmamız açısından büyük önem taşımaktadır. Zira, 1964 yılında söylenen ve savunulan fikirlerle, "özerk" ve "tarafsız" TRT'nin icraatları başladıktan sonra söylenen ve savunulanlar arasındaki farklar; kimin nasıl bir özerklik anlayışı içinde olduğunu, nasıl bir TRT özlemi içinde olduklarını ortaya koyacaktır.

Ayrıca, TRT'ye yöneltilen eleştiriler ve "özerk"liği yok etmek için gösterilen çabalar konusunda, partilerin ve kamuoyunun tavrı da çalışmamızın ana konularından biri olacaktır. Çünkü, özerkliğin tanımını yaptığımız başlıkta da belirttiğimiz gibi, topluma direkt olarak seslenen, toplumun gelişmesi açısından pek çok işlevler taşıyan ve yüklenen bir kurumun yaşayabilmesi ve kurumsallaşabilmesi için; o toplumu etkileyen diğer kurumların ve kamuoyunun onu sahiplenmesi gerekir.

Anayasal bir kurum olan TRT'nin kuruluşunu, örgütlenmesini ve çalışmasını düzenleyen 359 sayılı yasa elbette TBMM'de birçok tartışmalardan sonra kabul edilmiştir.

359 sayılı yasa mecliste görüşülürken CHP iktidar partisidir ve bu parti tarafından hazırlanarak meclise getirilmiştir. Dolayısıyla da CHP, yasadaki mevcut bütün maddeleri desteklemekte ve savunmaktadır.

Yasa mecliste görüşülürken Adalet Partisi (AP) ana muhalefet partisidir. AP'liler, 359 sayılı yasanın TRT'nin özerkliğini sağlamak konusunda yetersiz olduğunu savunmakta, TRT'ye verilen özerkliğin sınırlandırılmasını kabul edemeyeceklerini söylemektedirler (Tutanak Dergisi, 1963:D.1-T2,C.21,484).

Muhalefet partilerinden Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, 359 sayılı yasa tasarısını olumlu bulduklarını ve destek vereceklerini (Tutanak Dergisi, 1963:D.1-T2,C.21,485-486), Yeni Tür-

kiye Partisi ise tasarımı, "Her ne olursa olsun, iyiye doğru atılmış güzel bir adım" olarak nitelendirmiştir (Tutanak Dergisi, 1963:D.1-T2,C.21,486). Görüldüğü üzere gerek iktidar partisi gerekse muhalefet partileri TRT'nin özzerklüğünü desteklemektedirler.

7. TRT YAYINLARININ İÇERİĞİ VE TEKNİK AÇIDAN GELİŞİMİ

TRT Kurumu, özerk bir kurum olarak faaliyette bulunduğru 1964-1971 yılları arasında çok önemli gelişmeler göstermiştir. Bu gelişmeyi daha iyi anlamak için TRT öncesi duruma bakmak gerekir. 359 sayılı yasa yürürlüğe girdiği 1964'te, Türkiye radyolarının güç toplamı 557.6 kw idi. 1965'te Türkiye radyoları Türkiye'nin yüzde 36.8'ni kapsayabiliyordu. Bu da ülke nüfusunun yüzde 42.6'sını denk düşüyordu (Özakman 1969:13).

Özerk TRT, yukarıda verilen değerlerde yüzde 100'ün üzerinde bir gelişme göstererek, 1969 yılında 1027.3 kw güce ulaşmıştır. Bu güçle Türkiye nüfusunun yüzde 80'ine, ülke alanının ise yüzde 83'üne ulaşır duruma gelmiştir. Bu gelişimin büyük bir başarı olduğunu kabul etmek gerekir. Eğer, projeler için gerekli ödenek sağlanmış olsaydı, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda öngörülen, 1970 yılında Türkiye Radyolarının toplam gücü 4176.3 kw'a ulaşmış olacaktı. Bu değere ancak 1974 yılında ulaşılmıştır (Özakman 1969:14).

Özerk TRT'nin içerik bakımından gelişimine bakıldığında ise 1965 yılı başına kadar, kendinden önceki yayın şablonunu aynen uyguladığı görülmektedir. TRT yönetimi, 1965 yılı başından itibaren yeni bir yayın şablonuna geçmiştir. Yeni plana göre radyo yayınları üç saat uzatılmış, söz yayınlarının yüzde 28, haber yayınlarının yüzde 8, müzik yayınlarının yüzde 58 ve diğer yayın türlerinin ise yüzde 6 olması öngörülmüştür. Yapılan bu düzenlemeyle, eğitim, aktüalite, moral, dramatize, sohbet, eğlence gibi programların yeni bir şekilde sunulacağı da belirtilmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 31.12.1964:1).

Bu verilerin ışığında 1969 yılına bakıldığında, söz yayınlarının yüzde 26, müzik yayınlarının ise yüzde 66 olarak gerçekleştiğini görülmektedir. Bu da istenen oranların yakın olduğunu ama tam olarak tutturulamadığını göstermektedir.

Söz ve müzik yayınlarındaki oransal değerler bir

yana, özerk TRT döneminde programcılık anlayışında önemli değişiklikler yaşanmıştır. TRT döneminde programlar, derin bir araştırmaya dayanmadan fakat açık, belli, sağduyunun bulup çıkaracağı "göz önündeki gerçekler" dikkate alınarak düzenlenmiş, bu düzenlemede başlıca ölçü olarak dinleyici alınmıştır. TRT öncesinde toplumdan kopuk olan Türk radyo dili, ortak bir üslup kazanarak, anlaşılır ve benimsenir olma ölçüsü yerleşmiştir. İşçiyi işine, köylüyü tarlasına potpuriler ve valslerle uğurlayan "radyocu için radyo" anlayışı terk edilmiştir (Özakman 1969:32).

Özerk TRT faaliyete başladığında en büyük ihtiyaçlarından biri de yetişmiş elemandı. TRT 'nin, kendinden önceki dönemden devraldığı personel sayısı 634'dü (Nail Ekici 1980:79). Ancak, mevcut personelin mesleğin gerektirdiği yeterli eğitimi aldığının, konusunda uzmanlaştığının söylemezdi.

TRT kuruluşundan hemen sonra yukarıda değindiğimiz sorunları çözmek amacıyla girişimlerine başladı. Ekim 1964'de, yayın elemanı ihtiyacını karşılamak üzere, prodüktör, spiker, araştırmacı ve röportajcı sınavları açtı. Ankara, İstanbul ve İzmir'de yapılan sınavlar, genel kültür, kompozisyon ve mülakat olmak üzere üç evrede gerçekleştirildi. Yurt çapında 1000'in üzerinde adayın başvurduğu sınavda başarılı olan 300 aday yine Ankara, İstanbul ve İzmir'de üçer aylık kurslara katıldı. Kursun bitiminde yeniden sınava tabi tutulan adayların 100 tanesi TRT bünyesinde prodüktör, spiker, araştırmacı ve röportajcı olmaya hak kazandılar. TRT'nin açtığı bu ilk sınavı kazanan yayın elemanları daha sonra Ankara, İstanbul, İzmir ve diğer radyolarda görev aldılar (TRT 1990).

TRT'nin bu ilk girişimi Türk radyoculuğu açısından çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü, mesleki açıdan düşünüldüğünde, "prodüktörlük" ilk kez bu girişimden sonra hayat bulmuştur. TRT, ihtiyaç duydukça yeni elemanlar alıp bunları eğittiği gibi, mevcut elemanların bilgi ve görgülerinin artması için zaman zaman hizmet içi eğitim ve yurt dışı eğitimleri de gerçekleştirmiştir.

Bugün bile TRT'nin bir "okul" olduğu kabul edilirken, bu kabul edilşin temelleri yukarıda sözünü ettiğimiz ilk eleman eğitimi ile atılmıştır. Bu, özerk TRT'nin Türk radyoculuğuna ve daha sonra da Türk televizyonculuğuna çok önemli bir katkısı olarak ele alınmalıdır.

8. TRT'NİN ÖZERKLİK MÜCADELESİ

Özerk TRT Kurumu'nun faaliyette bulunduğu 7 yıllık süre boyunca, devletin yönetim mekanizmasını elinde bulunduran hükümetler daima TRT'nin tarafsız davranmadığını savunarak, TRT'nin "özerkliğine" saldırmışlardır. Nihayet bu saldırılar 12 Mart 1971 Muhtırası ile başarıya ulaşmıştır. Fiilen 12 Mart'ta sona eren özerk TRT dönemi resmi olarak ise 29 Şubat 1972'de, 359 Sayılı Kanun'u değiştiren 1568 Sayılı Kanun'la sona ermiştir.

Bu süreçte siyasal partilerin, ulusal gazetelerin, TBMM'deki tartışmaların ve TRT Kurumunun kendi içindeki tutumu önem arz etmektedir.

a) Siyasi Partilerin Tutumu

Adalet Partisi yedi yıllık özerk TRT döneminin altı yıllık bölümünde iktidar partisidir. Dolayısıyla, özerk TRT hakkında en çok sözü söyleyen partilerden biri olmuştur. 359 Sayılı Kanun'un TBMM'deki tartışmaları sırasında, tasarının TRT'ye yeterince özerklik tanımadığını savunan AP, 26 Şubat 1965'te hükümet programı okunurken gerçek düşüncesini ortaya koymuş ve altı yıl boyunca bu düşünceden vazgeçmemiştir: "Radyo komünizm propagandası yapıyor (Cumhuriyet Gazetesi 27.02.1965:1)."

Komünizm propagandası yapmak dışında, AP tarafından TRT'ye yapılan suçlamalar ise, partizanlık, devlet içinde devlet olma, Türk dilini kötü kullanma, namussuzluk, hatta şerefsizlik şeklinde sıralanabilir. AP'nin TRT konusundaki temel tutumu sürekli taciz etme şeklinde olmuştur.

Bu tacizler, TRT konusunu her fırsatta öne çıkarma, Meclis Soruşturması açtırma girişimleri, 359 Sayılı Kanun'u değiştirmeye yönelik çabalar şeklinde olmuştur. AP, 359 Sayılı Kanun'u değiştirmeyi başaramamışsa da, TRT'yi alabildiğince yıpratmayı başarmıştır.

AP'nin yukarıda çok kısa olarak özetlenen çelişkili tutumunun nedenlerini 1950-1960 dönemlerinde aramak gerektiği kanaatindeyiz. AP'nin 1960 öncesi DP'nin devamı olduğu bir gerçektir. AP yöneticileri de bunu açıkça söylemektedirler (Cumhuriyet Gazetesi 08.06.1966:1). Yasıada davalarından önemli bir tanesi de Radyo Davası olduğuna göre, AP'nin, radyoyu ele geçirme çabalarının bir kan davası gibi sürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Bir diğer neden, AP'nin sürekli radyoya yüklenecek, seçimlerde oy toplama kaygısında olduğudur. Özellikle, 1969 yılında TRT Kanunu'nu değiştirme konusunda gösterilen yoğun çabaların seçim öncesine denk gelmesi ilginçtir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer neden de, o dönemdeki toplumsal olaylarda gizlidir. TRT'nin kısa bir zamanda ülke nüfusunun çok büyük bir kısmına ulaşmayı başardığını belirtmiştik. Özellikle 1967'den itibaren, ülkede, toplumsal bir kaos başlamıştır. Protestolar, yürüyüşler, boykotlar, grevler, okul işgalleri gibi olaylar bu tarihten sonra oldukça yoğunluk kazanmış ve izleyen yıllarda da sürmüştür. Bu noktada, iktidar partisinin, bu olayların geniş halk kitleleri tarafından duyulmaması ya da duyulsa bile etkisinin fazla olmaması için radyoya, 1968'den sonra da televizyona baskı yapmak isteyeceği açıktır. Bunun bir örneği 15 Aralık 1969'da, öğretmen boykotuyla ilgili TRT'ye yayın yasağı konmasıdır. Ayrıca, AP; TRT'ye sürekli baskı yaparak, haberlerin AP tarafı olarak yayınlanmasını istemiş olabileceği de düşünülmelidir.

Dönemin partilerinden biri olan Millet Partisi'nin TRT'ye karşı tutumu, özellikle 1965'te oldukça ilginç boyutlarda gerçekleşmiştir. Bu tutum daha çok MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın kişiliğinde yoğunlaşmıştır. Bölükbaşı genel olarak TRT ile kavga halinde olmuştur. Bu kavgadan Bölükbaşı'na kalan "Tırt Osman" lakabı olmuştur.

Bölükbaşı'nın dolayısıyla MP'nin TRT'ye karşı olan tutumunu özetleyen en iyi örnekler kendi cümlelerinde mevcuttur. "Muhtar idare olmak demek, devlete karşı hali isyanda olmak demek değildir (Cumhuriyet Gazetesi, 27.02.1965:1)", "Tahrifin, tahrikin, yalancılığın bundan güzel örneği olamaz. Rejimin teminatı olan radyo, milleti yanlış istikamete sevk etmek için elinden geleni yapıyor. (Cumhuriyet Gazetesi 07.04.1965:1)."

Millet Partisi'nin TRT'ye yoğunluklu olarak saldırdığı dönem, MP'nin koalisyon hükümeti içinde bulunduğu Şubat 1965-Ocak 1966 tarihleri arasındadır. MP'nin koalisyon hükümeti içindeki sayısal varlığı 13 milletvekili idi. Bu sayısal durumla MP'nin hükümette önemli bir söz sahibi olamayacağı açıktır. Bölükbaşı'nın TRT'ye saldırmasının bir nedeninin, koalisyondan çekilme bahanesini hazırlamak olduğu söylenmişse de (Cumhuriyet Gazetesi, 03.05.1965), bizce daha önemlisi Bölükbaşı'nın TRT'yi kullanarak kendi-

sini gündemde tutma ve popülaritesini sürdürme isteğidir. Çünkü, kuruldukları günden itibaren Türkiye radyoları ve sonra da TRT herkesin ilgisinin üzerinde olduğu bir kurumdur.

CHP'nin tutumuna gelince; Özerk TRT'nin faaliyette olduğu yıllar boyunca, AP, MP gibi partilerin saldırılarına, TRT Kanunu'nu değiştirme çabalarına karşı, CHP, hemen hemen TRT'nin yanında olan, onun özerkliğini korumaya çalışan tek partidir. Bunun en önemli nedeni, 359 Sayılı Kanun'un hazırlayıcısının ve meclisten geçmesini sağlıyıcısının CHP olmasıdır.

Önemli bir neden de, CHP'nin 1946'den itibaren, DP ve 1960'dan itibaren de DP'nin devamı olan AP ile sürekli mücadele halinde olmasıdır. Bilindiği gibi bu mücadelenin odak noktasını radyo oluşturmaktadır.

b) Ulusal Gazetelerin Tutumu

Bir kurumun yaşaması için kamuoyunun ona sahip çıkması gerektiğini dile getirmiştik. Eğer kamuoyu sahip çıkmazsa kurumun yapısını ve çalışmalarını düzenleyen, kanunda yazılı olan kuralların kağıt üzerinde kalacağı açıktır. Dolayısıyla kamuoyunun oluşumuna katkıda bulunan diğer kitle iletişim araçlarının da tutumu çok önemlidir.

Dönemin en önemli iki gazetesi Cumhuriyet ve Tercüman'dır. Cumhuriyet Gazetesi, toplumun elit aydınlarına ve liberal kesimlerine hitap eden bir gazetedir. Kamuoyu, Cumhuriyet Gazetesi'nin CHP'ye yakın olduğunu düşünmektedir.

Cumhuriyet Gazetesi'nin Özerk TRT'ye yaklaşımı olumlu yönde olmuştur. Bu gazete, özellikle TRT ile ilgili siyasal çatışmaları izleyerek, kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Ayrıca, özellikle TRT'nin özerk döneminin başladığı ilk zamanlarda, TRT'yi bir kurum olarak ele almış, özerklik kavramını açıklayıcı yazı ve makalelerin yayınlanmasını sağlamıştır.

Bunların yanı sıra, 359 Sayılı Kanunu değiştirme girişimlerinin yaşandığı dönemlerde, olup bitenleri kamuoyunun ilgisine sunup, hukukçuların görüşlerini de alarak, yeni tasarıların anayasaya aykırılığı yönündeki görüşlere özel bir önem vermiştir.

Cumhuriyet Gazetesi, TRT'ye, kurum temelinde bir yaklaşım göstermiştir. Okuyucu mektupların-

daki program eleştirisi ve önerileri haricinde, kurumun program yapısıyla pek ilgilenmemiştir. Gazetenin ilgisi daha çok, kurumla ilgili siyasal mücadeleler üzerinde olmuştur. Tercüman Gazetesi, toplumun özellikle muhafazakar-milliyetçi kesimine hitap eden bir gazetedir. Muhafazakar-milliyetçi partilere de yakınlığı vardır. AP'nin getirdiği yeni TRT kanun tasarılarına destek vermiş, özellikle 1969 yılındaki tasarımı bir türlü çıkaramadığı için AP'yi eleştirmiştir.

Bu gazetenin, özerk TRT'ye yaklaşımı iki farklı aşama göstermiştir. Özerk döneminin başlangıç yıllarında Tercüman, özellikle İstanbul radyosunun programlarıyla, TRT koridorlarındaki dedikodularla ilgilenmiştir. Sanatçıları radyoda daha fazla söyleyebilmek için nasıl rekabet ettikleri, hangi ses sanatçısının nasıl pasifize edilmeye çalışıldığı vb. gibi dedikodular Tercüman'ın ilgi odağı olmuştur. Tercüman'ın bu ilk yıllardaki en önemli iddiası İstanbul Radyosu'nun "dünyanın en geri, en zevksiz radyosu" olduğunu kanıtlamaktır (Orhan Tahsin 1964-1965).

Tercüman Gazetesi, yine bu ilk yıllarda İstanbul Radyosu'nun müzik yayınlarını da kıyasıya eleştirmiş, Türk Halk Müziğinin radyoda daha büyük oranda yer bulması için kampanyalar başlatmış, kamuoyu baskısı kurmaya çalışmıştır.

Özerkliğin ilk dönemlerinde özerklik kavramının ne olduğuna dair yazı ve makalelere Tercüman'da rastlanmamaktadır. Ancak, Tercüman'ın ilerleyen yıllardaki tutumu biraz daha farklı olmuştur. Tercüman, TRT'nin bir kurum olduğunu farkına varmış, AP'nin "özerklik devlet içinde devlet değildir" söylemine uygun olarak yayınlarını sürdürmüştür. Hemen bütün köşe yazarları, TRT'yi yönetenlerin komünistliğinden, solculuğundan, vatani parçalamak isteyenlerin emellerine alet olmasından, Türk dilinin bozulmasında Türk Dil Kurumu ile işbirlikçi olmaktan vb. söz açarak, bütün bunun suçlusunun özerklik olduğu konusunda kamuoyunu ikna etmeye yönelik yazılar yazmışlardır.

Kısacası, Tercüman Gazetesi'nin özerk TRT'ye karşı tutumu hep olumsuz olmuştur.

c) Meclis Tartışmaları

Özerk dönem boyunca, TRT, pek çok kez ve pek çok nedenle TBMM'nin gündemine gelmiştir. Bu, kimi zaman TRT'nin icraatları olduğu gibi, kimi zaman TRT'de yayınlanan bazı konular,

TRT Kurumunun değiştirilmesi ve özerklik kavramının tartışılması gibi konular olmuştur. Meclis'te yapılan tartışmaların odak noktalarından bir tanesi, TRT'nin Meclis'te yapılan konuşmaları veri biçimidir. Özellikle AP ve diğer muhalefet partilerinin -CHP hariç- milletvekilleri, yaptıkları konuşmaların eksik, tahrif edilmiş bir şekilde verildiğini, bazen hiç verilmediğini savunmaktadırlar (Tutanak Dergisi 1964,D.1,T.3,C.29:190-243).

Meclis'te yapılan tartışmaların ana konuları; TRT yöneticileri ve mensuplarının kanunsuz ve sorumsuz davranışlarda buldukları, TRT'nin tarafsızlığı, TRT hesaplarının Yüksek Denetleme Kurulu'nca denetlenmesi, özerkliğin ne olup olmadığı noktalarında yoğunlaşmaktadır.

TRT'de yayınlanan müzikler, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın, Yüksek Denetleme Kurulu'nun TRT üzerindeki yetkileri, TRT Genel Müdürünün maaşı, TRT'nin İdare Meclisi üyeleri ve diğer personelin eğitim durumları, aldıkları maaş ve ödenekler, "Köy Saati" ve "Köye Mektuplar" programlarının içerikleri, bu programları yapan şahısların kimlikleri diğer tartışma konuları olmuştur.

Tüm bu tartışmaların ardından 1971 yılına gelindiğinde TRT, AP milletvekilleri tarafından en ağır suçlamalarla karşı karşıya kalmış, TRT Türkiye'nin "yüzkarası" olarak nitelendirilmiş, "edepsizlik", "hayasızlık", "yıkıcılık", "Maoculuk" vb. gibi tanımlamalara maruz kalmıştır. AP, TRT ve üniversite özerkliğini savunanları da "baykuş" olarak nitelendirmiştir (Tutanak Dergisi 1971, D.3, T.2, C.10:330-333).

Görüldüğü gibi TBMM'de TRT konusunda yapılan tartışmalar, partilerin tutumlarıyla paralellik arz etmektedir.

d) TRT Kurumu'nun Kendi İçindeki Tutumu

TRT'nin özerkliğinden çok büyük beklentileri olanların arasında elbette TRT çalışanlarının da olacağı açıktır. Çalışanlar, TRT'nin özerkliğinin kendilerine çok büyük kolaylıklar ve güzellikler getireceğini, bu güzellikleri bulup topluma sunacaklarını düşünmüşlerdir. Her şeye rağmen özerk TRT dönemi onlara göre altın dönem olmuştur (Gülizar 1994:146-147).

Özerk TRT Kurumu'nun ve özerklik kavramının yıpranmasında, TRT Kurumu'nun kendi men-

supları ve özellikle "üçlü grup" olarak adlandırılan Emil Galip Sandalcı, Sunuhi Cav ve Muammer Sun'un, TRT Genel Müdürü Adnan Öztrak'a karşı başlattıkları mücadele çok etkili olmuştur. Bu mücadele özellikle 1970 yılının ikinci yarısında patlak vererek gündemin birinci sırasına oturmuş ve sokaktaki vatandaşın da ilgisini çeker olmuştur. Başlangıçta, karşı gruplar birbirlerine zarar vermeyi düşünmüş olabilirler, ancak, bu kavgaların zararı birbirlerinden çok TRT'ye dokunmuştur.

TRT Yönetim Kurulu iç bünyesindeki tartışmalar, kamuoyunu ve vatandaşları rahatsız etmekle kalmamış, TRT çalışanlarını da tedirgin etmiştir. Radyo Program Görevlileri Birliği Kasım 1970'de yayınladıkları bir bildiri ile, Yönetim Kurulu'ndaki çekişme ve huzursuzluklar nedeniyle, TRT'nin doğru ve tarafsız yayın yapma görevinin zedelendiğini belirttiler (Cumhuriyet Gazetesi 05.11.1970:7).

TRT bünyesindeki çekişmeler, TBMM Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma Komisyonu'nun, TRT'nin 1967,1968 ve 1969 yıllarına ait hesapları görüşülürken de devam etmiş, Öztrak ile "üçlü grup" üyesi Sunuhi Cav, komisyon önünde tartışmışlardır.

Bizce, Radyo Program Görevlileri Birliği, eleştirilerinde haksız değildir. Daha önce de sözünü ettiğimiz TRT'ye yönelik eleştiriler göz önüne alındığında, Yönetim Kurulu'nda yaşanan çekişmelerin, kamuoyunun pamuk ipliğine asılı duran güvenini iyice zedelemiştir. TRT'de yaşanan bu huzursuzluğun kamuoyuna yansımaları ya da yansıtılması, özerk TRT'nin sonunu getiren en önemli etkenlerden biri olmuştur.

9) 12 MART MUHTIRASI VE TRT ÖZERKLİĞİNİN KALDIRILMASI

12 Mart 1971 muhtirasından sonra, 359 Sayılı TRT Kanunu'nun değiştirilmesi için harekete geçilmiştir. Muhtıra sonrası hükümeti kuran Prof. Nihat Erim'in de isteği ve onayıyla yeni kanun tasarısı hazırlanmıştır. 359 Sayılı TRT Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren 1568 Sayılı TRT Kanunu, 29 Şubat 1972'de Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Anayasa'nın 121. Maddesi de değiştirilerek, TRT özerk değil ama "tarafsız" bir kurum haline getirilmiştir.

Böylece TRT'nin özerk dönemi resmi olarak sona ermiştir.

SONUÇ

Türkiye radyolarının tarihçesi incelendiğinde, başlangıç yılı olan 1927'den itibaren, yapılan yasal düzenlemelerle, eğitime, haber ve bilgi verme, kamuoyu oluşturma, eğlendirme gibi işlevleri yüklendiği görülmektedir.

Türkiye radyoları, başlangıcından itibaren, Türkiye'nin siyasal ortamıyla birlikte ele alındığında, özerk döneme kadar olan dönemde, siyasi erki elinde tutan hükümetlerin etkisi altında kalmıştır. Türkiye'deki yayın imtiyazının TTTAŞ'nin elinden alınarak, radyoların devlet tekeline geçirilmesindeki amaçlardan birisi, radyoyu mali bunalımlardan kurtarmak ise, bir diğer sebebi de TTTAŞ elindeki radyoların, kendisine yüklenen işlevleri yerine getiremediğinin düşünülmüş olmasıdır. Radyoları devlet tekeli altına alarak, kendisinden beklenen kamu hizmetini daha verimli bir şekilde yerine getireceği umulmuştur. Ancak, radyoların siyasi iktidarların etki alanında bulunması, sözünü ettiğimiz umudun gerçekleşme oranını düşürmüştür.

TRT öncesi ve sonrası dönem teknik gelişmeler açısından incelendiğinde, yedi yıllık özerk dönemde, 37 yıllık TRT öncesine göre yüzde 100'ü aşan bir gelişme kaydedilmiştir. Ayrıca özerk TRT döneminde, çalışanların eğitimine ve gelişimine büyük önem verilmiş, kurumun nitelikli eleman sayısı artırılmıştır. Produktörlük kavramı da ilk kez özerk TRT döneminde geliştirilmiş ve işlerlik kazanmıştır. Böylece radyo yayıncılığına profesyonel bir yapı kazandırılmıştır.

Özerklik ve tarafsızlık kavramları incelenip, sınırlarının neler olduğuna, bu kavramların hangi yöntemlerle korunabileceğine bakıldığında, özerklik ve tarafsızlığın, demokrasi geleneğinin yerleştiği, siyasal iktidarların kendilerini her şeyin üzerindeki güç olarak düşünmedikleri ortamlarda ve geniş kamuoyu desteği ile korunabileceği görülmektedir. Özerk TRT pratiğinde yaşanan olaylara bakıldığında ise, ülkede yukarıda sözünü ettiğimiz ortamların oluşmadığı ve özerk TRT'nin geniş bir kamuoyu desteği bulamadığı anlaşılmaktadır. Özerk TRT'nin sağ ve sol cep-heler arasında kan davasına dönüşen siyasal çekişmelerin arasında kaldığı, bunun da, yedi yıllık özerklik çabalarına zarar verdiği söylenebilir.

TRT özerkliğinin kaldırılmasına yönelik çabalar incelendiğinde, sağ kesimin TRT'yi ve genel olarak özerk kuruluşları kıyasıya eleştirdikleri,

359 Sayılı Kanun'un Başbakan ve siyasal otoriteye verdiği yetkileri az buldukları görülmektedir. Sağ kesim, TRT'yi bu dönemde, muhalefet partileri CHP ve TİP lehine partizanlık yaptığı, komünizm propagandası yaparak yıkıcı, bölücü yayınlarda bulunduğu, din aleyhtarlığı yaptığı ve Türkçe'yi kötü kullanarak dili bozduğu gibi konularda eleştirmektedir. Bu eleştirileri dile getirenler, yeri yıllık dönem boyunca, TRT'nin mutlakla ıslah edilmesi gereken bir kurum olduğunu, bunun da ancak 359 Sayılı Kanun'un değiştirilerek yapılabileceğini tekrarlamışlardır. Kanımızca, bu isteğin tekrarlanmasının ana nedeni, kanunun CHP hükümeti zamanında çıkarılmış olmasında yatmaktadır. Kendini Demokrat Parti'nin mirasçısı ve devamı olarak gören -yedi yıllık dönemin altı yılında iktidar partisi olan- Adalet Partisi, toplumu büyük ölçüde etkileyebilen yayın organını düzenleyen yasaya kendi imzasını atmak arzusunda olmuş, ancak, bunu başaramamıştır. AP'nin başaramadığını 12 Mart muhtırasını verenler yapmışlar, 1961 Anayasası'nın pek çok maddesini olduğu gibi 121. Maddesini de değiştirerek, TRT'nin özerk değil ama "tarafsız" bir kurum olmasını sağlamışlardır.

Yaşanan bütün olaylara rağmen, TRT'nin özerk döneminde pek çok yönden başarılı olduğunu, teknik, personel ve programcılık açısından çok büyük gelişmeler kaydettiğini kabul etmek gerekir. Türkiye radyolarının hiçbir dönemde böyle bir gelişme ivmesi yakalayamadığı düşünülürse, kurumun idari mali ve yayın özerkliğinin sürmesi, kurumun daha da hızlı gelişmesini sağlayabilirdi.

Bizce, toplumu etkileme potansiyelini elinde tutan -kamu kuruluşu ya da özel kuruluşlar olsun- bütün kitle iletişim araçları mali, idari ve yayın özerkliğine sahip olmalıdırlar. Bu kurumlarda çalışan yayın elemanları özerkliğin anlamını iyi kavrayıp, kendileri de özerk bireyler olmalıdırlar.

KAYNAKLAR

- Arıkan B (28.04.1965) Özerkliğin Hukuki Mahiyeti, Cumhuriyet Gazetesi.
Aziz A (1982) Radyo Televizyonla Eğitim, Ankara Üniversitesi, Eğitim Araştırmaları Merkezi Yayını, Ankara.
BBC Royal Charter ve İBA Act. (1973) Mad.3(a).
Cankaya Ö (1997) Dünden Bugüne Radyo Televizyon, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

bul.

Cox J (1978) Tarafsızlık Yetmez, Turan Erdemgil (çev-der), TRT Yayıncılık ve Haberleşme, Temmuz, S.40.

Cumhuriyet Gazetesi, 03.05.1965.

Cumhuriyet Gazetesi, 05.11.1970.

Cumhuriyet Gazetesi, 07.04.1965.

Cumhuriyet Gazetesi, 27.02.1965.

Cumhuriyet Gazetesi, 31.12.1964.

Cumhuriyet Gazetesi, 08.06.1966.

Devlet Radyosunun DP Organı Haline Getirilerek Tek Fert Veya Zümre İdaresi Kurmak Gayesi İle Propaganda Yapılması Suçuna Ait Davanın Duruşması, Esas:1960/20, Zabıtları yazan ve teksir eden:Yusuf Başalan, çoğaltma.

Dovning J, Mohammadi A and Sireberni-Mohammadi A (1995) Questioning The Media, Second Edition, Sage, California, USA.

Gülizar J (1994) Haberler Bitti Şimdi Oyun Havalı, Ümit Yayıncılık, Ankara.

İlal E (1989) İletişim Yığınsal İletişim Araçları ve Toplum, Der Yayınları, İstanbul.

Kaya AR (1985) Teori Yayınları, 1.Baskı, Ankara.

Kocabaşoğlu U (1980) Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara.

Nail E (1980) Yığınsal İletişim Araçlarında Denetim ve Ülkemize Yansıması, TODAİE, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul.

Orhan Tahsin (1964-1965) Tercuman Gazetesi'ndeki yazıları.

Özakman T (1969) Radyo Notları, TRT Merkez Program Dairesi Başkanlığı, Basılı Yayınlar Müdürlüğü Yayınları, No.6, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Öztürk M (09.03.1968) TRT'nin Kaderi, Cumhuriyet Gazetesi.

Savcı B (10.02.1970) Bazı Özerk Kurumlar Üzerine:TRT Bunalımı, Cumhuriyet Gazetesi.

Tamer EC (1983) Dünü ve Bugünüyle Televizyon, Varlık Yayınları, İstanbul.

Taşer İC (1969) Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği, TRT Basılı Yayınlar Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

TRT (1991) Dün'den Bugün'e Radyo-Televizyon, Ankara.

Tutanak Dergisi, 1963:D.1-T2,C.21.

Tutanak Dergisi, 1964,D.1,T.3,C.29.

Tutanak Dergisi, 1971,D.3,T.2,C.10.

Vural S (1986) Radyo-Tv Kurumlarında Yönetim ve Türkiye'deki Uygulama, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No.153, Eskişehir.

Wilson SR (1995) Mass Media Mass Culture, Third Edition, McGraw Hill, New York, USA.

Yengin H (1994) Ekranın Büyüsü Batıda Değişen Televizyon Yayıncılığının Boyutları ve Türkiye'de Özel Televizyonlar, Der Yayınları, İstanbul. ■